

הכנסת

מרכז המחקר והמידע

הארמים במזרח התיכון ובישראל: רקע היסטורי, זהות לאומית בימינו ומדיניות ממשלתית

הכנסת, מרכז המחקר והמידע

קריית בן-גוריון, ירושלים 91950

טל': 02 - 6408240 / 1

פקס: 02 - 6496103

www.knesset.gov.il/mmm

ז' בניסן תשע"ז

3 באפריל 2017

כתיבה: אתי וייסבלאי

אישור: יובל וורגן, ראש צוות

עריכה לשונית: מערכת דברי הכנסת

תמצית

המונח "ארמים" מתאר חלק מן העדות הנוצריות במזרח התיכון – בישראל, בלבנון, בסוריה, בטורקיה ובעיראק – שמייחסות את מוצאן לעמים הארמיים שחיו באזור הסהר הפורה מתקופת המקרא ועד המאות הראשונות לספירת הנוצרים. בישראל כ-170,000 נוצרים, מהם 134,000 הרשומים כבעלי לאום ערבי. בספטמבר 2014 הנחה שר הפנים דאז, חבר הכנסת גדעון סער, לאפשר לנוצרים תושבי ישראל הרשומים במרשם האוכלוסין כבעלי לאום ערבי לשנות את רישום הלאום שלהם לארמי. באוגוסט 2016 הונחה על שולחן הכנסת העשרים הצעת חוק שמטרתה לסייע לתושבים המעוניינים בשינוי הזה בהליכים הכרוכים בכך. הצעת החוק עברה בקריאה טרומית במליאת הכנסת ב-18 בינואר 2017.

על רקע זה התבקש מרכז המחקר והמידע של הכנסת על ידי חבר הכנסת חיים ילין להציג מידע על הארמים בימינו ועל רישום הלאום הארמי במרשם האוכלוסין. אלה הנושאים שבהם נעסוק במסמך: הזהות וההיסטוריה של הארמים בימינו, זיקת הארמים לישראל בתקופת המקרא ובתקופה המודרנית והמדיניות הממשלתית המתייחסת לארמים במדינת ישראל, ובכללה רישום הלאום הארמי במרשם האוכלוסין.

בין הממצאים המרכזיים שבמסמך זה:

❖ הארמים היו אחד מן העמים השמיים שחיו באזור הסהר הפורה של מערב וצפון הלבנט – האזור שבו נמצאים כיום ארץ ישראל, צפון-מערב ירדן, לבנון, מערב וצפון-מערב סוריה וצפון עיראק – ולאורך נהר פרת. שיא חשיבותם ההיסטורית היה בסוף האלף השני ובתחילת האלף הראשון לפני הספירה, בתקופה שבה קמו מדינות ונסיכויות ארמיות ברחבי מסופוטמיה, בסוריה ובגבולה הצפון-מערבי של ארץ ישראל. במחצית השנייה של המאה השמינית לפני הספירה, הממלכות הארמיות בסוריה נפלו בזו אחר זו לידי האימפריה האשורית, ורבים מתושביהן הוגלו לאזורים אחרים באימפריה האשורית. בהמשך הארמים תפסו מקום חשוב בשלטון, במערכת הממשל ובמסחר באימפריה האשורית, והשפה הארמית הפכה ללשון האדמיניסטרטיבית של האימפריה וללשון הרווחת בקרב עמים שחיו בה. מעמדה של הלשון הארמית נשמר גם בשנות השלטון של האימפריות הבבלית והפרסית ששלטו באזור במאות השנים שלאחר מכן. בראשית הנצרות ובמאות הראשונות לספירת הנוצרים, הארמית הייתה השפה הנפוצה ביותר בחלקים נרחבים של המזרח התיכון, לרבות ארץ ישראל.

❖ לעם הארמי קשרים היסטוריים רחבי היקף עם העם היהודי בעת העתיקה. המסורות שבמקרא מלמדות על מוצא משותף לארמים ולאבות של עם ישראל ועל קשרי חיתון בין העמים. התפתחות ממלכות הארמים בסוריה ובצפון ארץ ישראל מקבילה לעלייתה של ממלכת ישראל המקראית. המקרא מעיד על יריבויות מתמשכות בין ממלכת ישראל לממלכות הארמים הסמוכות, אך גם על קשרים קרובים ביניהן, לרבות קשרי משפחה וקשרי מסחר. על פי עדויות ארכיאולוגיות, החלק הצפוני של ארץ ישראל ודרום סוריה היו בתקופה המקראית יחידה גיאוגרפית אחת, שבה התקיימו קבוצות אתניות שונות זו לצד זו והתמזגו זו בזו, ובהן בני ישראל והארמים. היישובים באזורים אלו עברו מיד ליד במערכות תקופות בין העמים והיו חשופים להשפעה תרבותית ודתית הדדית.

❖ הכנסיות שאת מוצאן אפשר לייחס לארמים נוצרו באזורים דוברי הארמית של האימפריה הביזנטית, ששלטה במחוזות אלו מהמאה הרביעית. עם הקבוצות המזהות עצמן עם מיעוט זה נמנים מאמינים השייכים לשבע כנסיות נוצריות: חמש כנסיות סיריאניות – הכנסייה המרונית, הכנסייה הסורית-אורתודוקסית (המכונה גם יעקוביטית), הכנסייה הסורית-קתולית, הכנסייה של המזרח (המכונה גם האשורית או הנסטורית) והכנסייה הכשדית – ושתי כנסיות מלכיות – הכנסייה היוונית-אורתודוקסית והכנסייה היוונית-קתולית. נדגיש כי הזהות הלאומית הארמית לא אומצה על ידי הממסד הכנסייתי באף אחת מהכנסיות האלה, אם כי חלק ממאמיניהן רואים את עצמם כבני הלאום

הכנסת

הארמי. גם בין המאמינים בכל כנסייה יש חילוקי דעות בסוגיה זו. לכל אחת מכנסיות אלו מנגנון כנסייתי נפרד, והן שונות זו מזו בהשתייכותן הדתית ובעקרונות האמונה והפולחן שלהן. עם זאת, יש להן מאפיינים משותפים, והמרכזי שבהם הוא שימוש בארמית כשפת דיבור או תפילה (לעיתים לצד שפות אחרות – ערבית ויוונית), כיום או בעברן.

❖ בשנת 2015 היו ברחבי העולם 5.4–8.9 מיליון נוצרים מאמיני הכנסיות האלה, שמוצאם עשוי להיות מיוחס לארמים; 2–3.3 מיליון מהם הם נוצרים תושבי המזרח התיכון, ושיעורם מכלל הנוצרים באזור זה קטן במעט מ-30%.

❖ הכנסיות הסיריאניות חולקות מורשת לשונית ותרבותית משותפת המבוססת על הלשון הארמית. הן שמרו על ייחודיותן הדתית והלשונית בשנים שאחרי הכיבוש הערבי של האזור כולו, שהביא להתאסלמות רוב האוכלוסייה. תחת השלטון הערבי והאימפריות המוסלמיות – הממלוכית והעות'מאנית – במאות השנים שלאחר מכן, היה לכנסיות הנוצריות במזרח התיכון מעמד אוטונומי שאפשר להן עצמאות בניהול ענייניהן הפנימיים. היציבות היחסית שאפשרה לנוצרים להמשיך לשבת באותם אזורים ויישובים במשך מאות שנים ויותר וליהנות מתקופות של רווחה ושגשוג למרות היותם מיעוט, הסתיימה בעשורים האחרונים של השלטון העות'מאני במזרח התיכון. בזמן מלחמת העולם הראשונה סבלו הנוצרים באזור אנטוליה ועיראק ממעשי טבח וגירוש המוניים, ובעקבות זאת נוצרים בני הכנסיות הסיריאניות היגרו מאזורים אלו. כתוצאה מהסכסוכים הפוליטיים השונים במזרח התיכון במאה השנים שלאחר מכן, ההגירה של נוצרים אל מחוץ למזרח התיכון גברה. לאחרונה, מלחמת האזרחים בסוריה ועלייתה של המדינה האסלאמית בסוריה ובעיראק פוגעות פגיעה אנושה באוכלוסייה הנוצרית המקומית, ובתוכה גם בכנסיות הסיריאניות.

❖ עד המאה ה-19, המרכיב המרכזי בזהות של הנוצרים תושבי המזרח התיכון היה אמונתם הדתית כמיעוט נוצרי בתוך אוכלוסייה מוסלמית גדולה. השינויים הגיאוגרפיים שהתרחשו במזרח התיכון במאה ה-20 הביאו לתהליכי חיפוש זהות ושינוי בקרב אוכלוסייה זו. הגורם העיקרי בתהליכים אלו היה ההגירה של נוצרים רבים אל מחוץ למזרח התיכון, שבעקבותיה הם נזקקו להגדרה מחודשת של זהותם שלא על בסיס דתי, במטרה לשמר את מאפייניה הייחודיים ולהבדיל את עצמם מהכנסיות הנוצריות האחרות במדינות המערב. הצורך במקור אלטרנטיבי לגיבוש זהותם האתנית הוביל את הנוצרים לממלכות הקדומות ששלטו באזור הסהר הפורה במאות השנים שלפני ראשית הכנסיות האלה, ובכללן ממלכות הארמים. המזהים את הכנסיות הנוצריות הסיריאניות עם העם הארמי מדגישים את השפה הארמית כגורם המקשר והמאחד בין הכנסיות לבין הלאום הארמי של ימינו לממלכות הארמים הקדומות. מנגד, קבוצות אחרות בתוך הכנסיות הנוצריות הסיריאניות מזהות את מאמיני הכנסיות האלה עם העם האשורי. סוגיה זו מעוררת מחלוקת קשה ודיון ער, הן בין הקבוצות שאימצו זהויות לאומיות שונות בתוך הכנסיות הסיריאניות והן בקרב המתנגדים להגדרת זהות אתנית ולאומית משותפת למאמיני הכנסיות הסיריאניות השונות.

❖ ככלל, הנוצרים תושבי המזרח התיכון קיבלו על עצמם את הזהות הלאומית במדינות שבהן ישבו, תוך הדגשת מרכיבים לאומיים ולא דתיים בזהות הלאומית – שפה מולדת, היסטוריה משותפת וכדומה. תמונת המצב שונה ממדינה למדינה, ותלויה במערך הפוליטי, הדתי והאתני במדינה ובאופיו של המשטר המקומי.

❖ בשנים שלפני הקמת המדינה ובשנים הראשונות לקיומה התקיימו מגעים בין גורמים בעדה המרונית, שהיא כאמור אחת הכנסיות הסיריאניות, והסוכנות היהודית, ומאוחר יותר עם משרד החוץ הישראלי, מתוך תפיסה שראתה קרבה בין הנוצרים המרונים ליהודים כשני מיעוטים לאומיים השואפים לעצמאות ומעוניינים בקידום "ברית מיעוטים" בין שתי האוכלוסיות. עם זאת, ולמרות התבטאויות

של כמה אישים מרונים לטובת הרעיון הציוני בשנות ה-30 וה-40, המגעים לא הבשילו לכדי שיתוף פעולה של ממש בין מדינת ישראל והכנסייה המרונית בלבנון.

❖ על פי נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, בשנת 2016 חיו בישראל כ-170,000 נוצרים, שהם כ-2% מאוכלוסיית מדינת ישראל. 78.9% מן הנוצרים במדינת ישראל, כ-134,000 איש, מוגדרים על ידי הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה נוצרים ערבים. הנוצרים בישראל נחלקים לכנסיות שונות; כל כנסייה מהווה קהילה או עדה דתית המחזיקה בהיררכיה עצמאית, במסורת, בשפת תפילה, בטקסים ובנוסחי תפילה ייחודיים. אין כיום גורם בישראל שמחזיק בנתונים מדויקים ומלאים על מספר הנוצרים בישראל בחלוקה לפי עדות וכנסיות נוצריות. על פי הערכות, כ-42% מן הנוצרים בישראל הם קתולים יוונים (מלכיתיים), 32% יוונים אורתודוקסים, 13% קתולים לטיניים, 7% מרונים ו-4.4% פרוטסטנטים.

❖ החוק בישראל מעניק לנוצרים חופש פולחן ודת ומגן על האתרים הקדושים לנצרות בישראל. לעדות הנוצריות המוכרות יש סמכויות בניהול העניינים האישיים של חבריהן לפי החוק הקנוני של כל אחת מהכנסיות. האגף לעדות דתיות במשרד הפנים הוא האמון כיום על הטיפול בכל העדות הלא-יהודיות בישראל, ובכללן הנוצרים. בכל הנוגע לאזרחים הערבים הנוצרים, לא ננקטה מדיניות מכוונת של טיפוחם כקבוצת מיעוט ייחודית ומובחנת מן הציבור המוסלמי, והם נכללו בדרך כלל בקטגוריה אחת עם המוסלמים. חוקרים העוסקים בקהילה הנוצרית בישראל מתארים את הקהילות הנוצריות כנתונות בתווך בין החברה המוסלמית לחברה היהודית. מצב זה יוצר משבר זהות בקרב האוכלוסייה הערבית הנוצרית, שחוזה קונפליקט מתמשך בין המרכיבים השונים של זהותה. אחת הגישות להתמודדות עם קונפליקט זה, שהולך ומועצם על רקע התגברות גורמים קיצוניים והתחזקות האסלאם בחברה המוסלמית בישראל, היא ניסיון להשתלבות במדינת ישראל תוך הדגשת שותפות הגורל בין היהודים והנוצרים, בין היתר באמצעות התנדבות של צעירים נוצרים לשירות בצה"ל ובמערכת הביטחון. כחלק מהפעילות של קבוצות הקוראות לגיוס נוצרים לצה"ל עלתה על סדר-היום הציבורי סוגיית הזהות הלאומית האתנית הארמית של הנוצרים בישראל. במקביל החל לפעול המרכז הארמי-מרוני, שמבקש לקדם את השימוש בשפה הארמית-סיריאנית בקרב הנוצרים המרונים כחלק מביסוס זהותם הייחודית של בני קבוצה זאת.

❖ בספטמבר 2014 הודיע שר הפנים דאז, חבר הכנסת גדעון סער, כי יאפשר לתושבים המעוניינים בכך להירשם במרשם האוכלוסין כבני הלאום הארמי. להחלטה קדמה פנייה של משרד הפנים לשלושה מומחים אקדמיים, ועל פי חוות הדעת שהם הגישו קבע שר הפנים כי "עובדת קיומו של הלאום הארמי הינה בולטת לעין", וכי "מתקיימים לגבי לאום זה התנאים הנדרשים להוכחת קיומו של לאום לרבות מורשת היסטורית, דת, תרבות, מוצא ושפה משותפת". הוראות תחום מרשם ודרכונים ברשות האוכלוסין בעניין זה פורסמו בדצמבר 2014, ולפיהן שינוי הרישום של הלאום במרשם האוכלוסין לארמי יתאפשר למי שרשום בפרט הלאום כערבי או כאשורי ובפרט הדת כנוצרי החבר באחת מהעדות הנוצריות האלה: העדה המרונית, העדה המזרחית-אורתודוקסית, העדה היוונית-קתולית (מלכיתית), העדה הסורית-קתולית והעדה הסורית-אורתודוקסית. השינוי ייעשה באמצעות הצגת הצהרה על מוצא המשויך ללאום הארמי, כאשר מדובר ברישום ראשון של תינוק, או באמצעות הצגת פסק דין הצהרתי מבית משפט הקובע כי המבקש משתייך ללאום הארמי.

❖ כ-80%-90% מן האוכלוסייה הערבית הנוצרית בישראל, שהם כ-110,000-120,000 איש, עומדים בתנאי הסף לשינוי רישום הלאום לארמי לפי הנחיות משרד הפנים. על פי אומדנים, בין העומדים בתנאי הסף כ-56,000 יוונים קתולים, כ-43,000 יוונים אורתודוקסים, כ-9,500 מרונים וכמה מאות סורים אורתודוקסים וסורים קתולים. מנתונים שהועברו אלינו ממשרד הפנים עולה כי מינואר 2014 עד פברואר 2017 היו 16 מקרים של שינוי רישום הלאום במרשם האוכלוסין לארמי.

הכנסת

❖ כאמור, הליך שינוי הלאום לארמי מחייב הצגת פסק דין הצהרתי מבית המשפט המחוזי, שלפיו המבקש הוא בן הלאום הארמי. עלות ההגשה של בקשה כזו לבית המשפט המחוזי היא כ-1,140 ש"ח. באוגוסט 2016 הוגשה הצעת חוק המבקשת להקל על מבקשים לשנות את רישום פרט הלאום במרשם האוכלוסין לארמי. ועדת השרים לענייני חקיקה החליטה לתמוך בהצעת החוק בקריאה טרומית, תוך הסדרת הנושא באופן מינהלי באמצעות משרד הפנים, משרד האוצר ומשרד המשפטים. ב-18 בינואר 2017, הצעת החוק עברה בקריאה טרומית במליאת הכנסת ב-18. בהתאם להחלטה, משרד המשפטים ומשרד הפנים פועלים לשינוי התקנות שבאמצעותן מוסדר תשלום אגרת בית המשפט, כך שהמבקשים פסק דין הצהרתי בדבר השתייכות ללאום ארמי יהיו פטורים מלשלם אותה. הצעה לתיקון התקנות הונחה על שולחן ועדת חוקה, חוק ומשפט בכנסת, והיא צפויה לדון בה בקרוב. עם אישור התקנות יפורסם טופס ייעודי לבקשת פסק דין הצהרתי בעניין זה.

1. הארמים בתקופה המודרנית: זהות והיסטוריה

הארמים, או הסיריאנים, הם אחד מן המיעוטים האתניים במזרח התיכון, ומוצאם מן האוכלוסייה שחיה באזור הסהר הפורה – צפון עיראק, דרום טורקיה, סוריה ולבנון של ימינו – בתקופה שלפני הכיבוש הערבי שהיה במאה השביעית לספירה. בקרב הקבוצות המזהות את עצמן עם הארמים אין הסכמה בסוגיה אילו כנסיות נוצריות שייכות למיעוט הארמי. חלק מן העוסקים בתחום מייחסים למיעוט הארמי את הכנסיות הנוצריות המזרחיות, המכונות גם הכנסיות הסיריאניות – הכנסייה המרונית, הכנסייה הסורית-אורתודוקסית (המכונה גם יעקוביטית), הכנסייה הסורית-קתולית, הכנסייה של המזרח (המכונה גם האשורית או הנסטורית) והכנסייה הכשדית.¹ אחרים מוסיפים גם את הכנסיות המלכיות – היוונית-אורתודוקסית והיוונית-קתולית.²

חמש מהכנסיות הנוצריות שנמנו לעיל נוסדו במאות הראשונות לספירה באזורים שבהן השפה המדוברת הייתה ארמית, ושתיים התפצלו מכנסיות אלו במשך השנים. לכל אחת מכנסיות אלו מנגנון כנסייתי נפרד, והן שונות זו מזו בהשתייכותן הדתית, בעקרונות האמונה ובפולחן שלהן, אך יש להן מאפיינים משותפים, והעיקרי שבהם הוא שימוש בארמית כשפת דיבור או כשפת תפילה (לעיתים לצד שפות אחרות), כיום או בחלק מההיסטוריה שלהן. **כפי שיידון בפירוט בסעיף 1.3 שלהלן, הזהות הלאומית הארמית לא אומצה על ידי הממסד הכנסייתי באף אחת מהכנסיות האלה, אם כי חלק ממאמיניהן רואים את עצמם כבני הלאום הארמי. גם בין המאמינים בכל כנסייה יש חילוקי דעות בסוגיה זו.**

בטבלה שלהלן נסכם את המידע העיקרי על הכנסיות שאפשר לשייך את מוצא מאמיניהן למיעוט הארמי:

¹ Sebastien de Courtois, The forgotten genocide: Eastern Christians the last Arameans, Gorgias press 2004.

² Aramean Movement for the Human Rights (ABM), [Human Rights Situation of Christian Minorities in Turkey, Iraq and Syria – 6th periodic report](#), 2016

כנסיות נוצריות שמוצאן עשוי להיות מיוחס לארמים³

שפות ליטורגיות	מקום מושב הפטריארך	אזור גיאוגרפי עיקרי	אוכלוסייה במזרח התיכון* בשנת 2015 ⁴		
				כנסיות סיריאניות	
ארמית/ ערבית	ביירות	סוריה, לבנון, עיראק	119,900	סורית קתולית	קתולים
ארמית/ ערבית	בגדד	עיראק, סוריה	190,600	כשדית	
ארמית/ ערבית	ביירות	סוריה, לבנון	1,302,000	מרונית	
ארמית/ ערבית	דמשק	סוריה, טורקיה, עיראק	161,920	סורית אורתודוקסית	אורתודוקסים
ארמית	בגדד	עיראק, אירן, סוריה	218,310	הכנסייה של המזרח/ האשורית	
				כנסיות מלכיות	
יוונית/ ערבית	דמשק	לבנון, סוריה, ישראל	603,000	יוונית קתולית (מלכיתית)	קתולים
יוונית/ ערבית	ירושלים	לבנון, סוריה, ירדן, ישראל	714,790	יוונית אורתודוקסית	אורתודוקסים

* מצרים, לבנון, סוריה, טורקיה, עיראק, איראן, ירדן, ישראל והרשות הפלסטינית

כפי שאנו רואים בטבלה, על פי ההערכות האחרונות, בשנת 2015 היו במזרח התיכון קרוב ל-3.3 מיליון מבני הכנסיות הנוצריות המזוהות עם המיעוט הארמי, ובהם כ-2 מיליון מבני הכנסיות הסיריאניות וכ-1.3 מיליון מבני הכנסיות היוונית-קתולית והיוונית-אורתודוקסית. כ-90% מבני הכנסיות שנמנו לעיל מרוכזים בשלוש מדינות במזרח התיכון: לבנון (כ-1,700,000 מאמינים), סוריה (כ-930,000 מאמינים) ועיראק (כ-300,000 מאמינים), ובסך הכול הם כ-27.5% מאוכלוסיית הנוצרים במזרח התיכון.⁵

על רקע האירועים ההיסטוריים שהתרחשו באזור שבו ישבו הכנסיות הנוצריות הסיריאניות במאה ה-20, וביתר שאת בעשורים הראשונים של המאה ה-21, הייתה במאה השנים האחרונות הגירה משמעותית של

³ Sebastian Brock, "The Syrian Orthodox Church in the Modern Middle East" in *Eastern Christianity in the Modern Middle East*, Edited by: Anthony O'mahony and Emma Loosley, Routledge, London and New York, 2010. Kevin R. Yurkus, [The Other Catholics: A Short Guide to the Eastern Catholic Churches](#), in: CERC – Catholic Education Resource Center, last entry: March 20th, 2017; Sebastien de Courtois, The forgotten genocide: Eastern Christians the last Arameans, Gorgias press 2004; Saad Eddom Ibrahim, Ethnic conflict and state-building in the Arab World, UNESCO, Management of Social Transformation – MOST, Discussion paper No. 10, 1996

⁴ Todd M. Johnson and Gina A. Zurlo, eds., [World Christian Database](#) (Leiden/Boston), accessed April 2017. נציין כי מקור נוסף – Fargues Philippe, "The Arab Christians of the Middle East: A Demographic Perspective", in *Christian Communities in the Arab Middle East – The Challenge of the Future*, Ed. Andrea Pacini, Clarendon Oxford, 1998 – מכיל נתונים אחרים על העדות הנוצריות במזרח התיכון, ולפיהם בשנת 1995 היו במדינות המזרח התיכון – מצרים, לבנון, סוריה, עיראק, ירדן, ישראל והרשות הפלסטינית – כ-2.7 מיליון מאמיני הכנסיות שאפשר לייחס את מוצאן לארמים, ובהם כ-960,000 יוונים אורתודוקסים, 500,000 מרונים, 440,000 יוונים קתולים, 400,000 כשדים, 150,000 סורים אורתודוקסים, 110,000 מאמיני הכנסייה של המזרח ו-100,000 סורים קתולים. לא ברור מה הגורמים לפערים המשמעותיים בנתונים.

⁵ Todd M. Johnson and Gina A. Zurlo, eds., [World Christian Database](#) (Leiden/Boston), accessed April 2017.

הנוצרים במזרח התיכון אל מחוץ לארצות מולדתם, למדינות מערב אירופה, צפון אמריקה ומזרח אסיה.⁶ כתוצאה מכך, רוב בני הכנסיות הנוצריות המזוהות עם הארמים יושבים כיום מחוץ למזרח התיכון.

על פי נתונים שהופקו מה-World Christian Database, בשנת 2015, מספר הנוצרים בני הכנסיות הנוצריות שאת מוצא מאמיניהן אפשר לייחס למיעוט הארמי ברחבי העולם היה כ-5.4–8.9 מיליון. מקור הפערים בין ההערכות הוא כאמור באי-הסכמה בסוגיה אילו כנסיות נוצריות אפשר לשייך למיעוט זה. בהערכה הנמוכה יותר נכללים מאמיני הכנסיות הסיריאניות בלבד,⁷ ובהערכה הגבוהה יותר נכללים גם מאמיני הכנסיות המלכיות (יוונים קתולים ויוונים אורתודוקסים דוברי ערבית).⁸ נוסף על כך יש כ-7.1 מיליון נוצרים השייכים לכנסיות שפולחן סיריאני ומרכזן בהודו (Syro-malabarese ו-Syro-malankarese), אך הם לא נכללו במניין זה.⁹

1.1. ממלכות ארם הקדומות ומורשתן

הארמים היו אחד העמים השמיים שחיו באזור הסהר הפורה של מערב וצפון הלבנט – באזור הכולל כיום את ארץ ישראל, צפון-מערב ירדן, לבנון, מערב וצפון-מערב סוריה וצפון עיראק – ולאורך נהר פרת. המקור החוץ-מקראי הראשון שבו מוזכרים הארמים הוא מן המאה ה-12 לפני הספירה. הם הגיעו לחשיבות היסטורית ולהשפעה מדינית ניכרת בסוף האלף השני ותחילת האלף הראשון לפני הספירה. באותה התקופה קמו מדינות ונסיכויות ארמיות בסוריה וברחבי מסופוטמיה. אחדות מממלכות הארמים מוזכרות במקרא, דוגמת ארם צובה, ארם בית רחוב, ארם מעכה, מלכות גשור וארם דמשק. אף כי בתקופות מסוימות הארמים שלטו בשטחים נרחבים במערב אסיה, הם לא הגיעו לאיחוד מדיני כללי וליצירת תרבות לאומית עצמאית. במחצית השנייה של המאה השמינית לפני הספירה הושם קץ לממלכות הארמיות בסוריה, שנפלו בזו אחר זו לידי האימפריה האשורית. ארם דמשק, הממלכה האשורית העצמאית המרכזית האחרונה בסוריה, נכבשה בשנת 732 לפני הספירה. עם נפילתן של ממלכות הארמים לידי האשורים ובשנים שלאחר מכן, בעקבות מרידות כנגד האימפריה האשורית, הגלו האשורים תושבים רבים של ממלכות הארמים לתוך אשור.¹⁰

הארמים קיימו קשרים טובים עם העמים השמיים האחרים שחיו במזרח התיכון במקביל להם, והייתה ביניהם השפעה הדדית ניכרת. השפעה זו באה לידי ביטוי בתרבות ובדת הארמית, בשפה ובכתב הארמי, שהתפתח על בסיס הכתב הפיניקי סביב שנת 1,000 לפני הספירה, ובקודקס החוקים הארמי. ההשפעה ההדדית הלכה וגדלה עם סיפוחן של ממלכות הארמים לאימפריה האשורית. באימפריה האשורית, שהתאפיינה במגוון אתני ולאומי רחב, ארמים תפסו מקום חשוב בשלטון ובמערכת הממשל ובמסחר, עקב הגליות נרחבות של הארמים למחוזות אחרים באימפריה האשורית. השפה הארמית הפכה ללשון האדמיניסטרטיבית של האימפריה וללשון הרווחת (lingua franca) בקרב עמים שונים שחיו באימפריה האשורית. עם זאת, למרות ה"ארמיזציה" של העמים השונים בכל הנוגע ללשון הארמית, בהיבטים תרבותיים אחרים שמר כל אחד מהם על עצמאותו, ואי-אפשר לראות מורשת תרבותית או דתית המאחדת

⁶ Johnson, Todd M., and Gina A. Zurlo. "Ongoing Exodus: Tracking the Emigration of Christians from the Middle East." *Harvard Journal of Middle Eastern Politics and Policy* III (2013-2014): 39-49

⁷ בהם כ-3.1 מיליון מרונים, 1.1 מיליון סורים אורתודוקסים, כ-500,000 כשדים, 500,000 בני הכנסייה של המזרח ו-166,000 סורים קתולים.

⁸ בהם כ-2 מיליון יוונים אורתודוקסים דוברי ערבית ו-1.2 מיליון יוונים קתולים (מלכיתים).

⁹ Todd M. Johnson and Gina A. Zurlo, eds., [World Christian Database](#) (Leiden/Boston), accessed April 2017. Peter Crossing, Data analyst, World Christian Database, email, March 31st, 2017.

¹⁰ האנציקלופדיה העברית, ערך "ארם, ארמים".

את העמים האלה. לאחר התמוטטות האימפריה האשורית בשנת 609 לפני הספירה, הארמית המשיכה להיות הלשון האדמיניסטרטיבית המרכזית של האימפריות הבבלית והפרסית שתפסו את מקומה ושלטו באזור עד למאה הרביעית לפני הספירה. בתקופת השלטון היווני, הארמית איבדה את מקומה כלשון האדמיניסטרטיבית הדומיננטית של האימפריה לטובת השפה היוונית, ובחלק מהמקומות היא הפכה ללשונם של פשוטי העם; אך במאות הראשונות לספירה יש עדויות להתחזקות מעמדה של השפה הארמית במקומות רבים, ובהם ארץ ישראל.¹¹

1.2. היסטוריה של הכנסיות הנוצריות המזוהות עם הארמים

הכנסיות הנוצריות המזוהות כיום עם המיעוט הארמי התהוו באזורים דוברי הארמית של האימפריה הביזנטית ששלטה במזרח התיכון מן המאה הרביעית לספירה.

במאה החמישית לספירה חל פיצול בכנסיות האלה, בשל חילוקי דעות תיאולוגיים סביב הגדרת האמונה שנוסחה במועצת חלקדון בשנת 451. העדות שקיבלו את ההגדרה הזו כונו הכנסיות המלכיות, והן הכירו בסמכותה הדתית של קונסטנטינופול. שפת התפילה המרכזית בכנסיות אלו הייתה יוונית, ולצידה ארמית. במאה ה-15, עם נפילת קונסטנטינופול לידי העות'מאנים, הפכה השפה הערבית לשפת התפילה של הכנסייה. במאה ה-16 קיבלו פלגים מתוך הכנסייה היוונית-אורתודוקסית את סמכות האפיפיור, והיו לכנסייה יוונית קתולית מאוחדת. כיום הם מכונים מלכיתים.¹²

הכנסיות שהתפלגו מן הכנסייה היוונית-אורתודוקסית בגלל הגדרת האמונה שנוסחה במועצת חלקדון במאה החמישית לספירה מכונות הכנסיות הסיריאניות. מכיוון שהתפיסות שלהן נחשבו לכפירה, נאלצו בני הקהילות האלה להתרחק לאזורים הרריים מבודדים, על גבול האימפריה הביזנטית והאימפריה הפרסית, בתוך האימפריה הפרסית ובהר הלבנון.¹³

הכנסיות הארמיות-סיריאניות השונות חולקות מורשת לשונית ותרבותית משותפת המבוססת על הלשון הארמית. הן שמרו על ייחודיותן הדתית והלשונית בשנים שאחרי הכיבוש הערבי שהביא להתאסלמות רוב האוכלוסייה באזור. למלומדים הסיריאנים היה תפקיד חשוב בתרגום כתבי הפילוסופים היוונים לערבית: בתחילה הכתבים תורגמו על ידם מיוונית לארמית, ובמאות השמינית והתשיעית הם תורגמו מארמית לערבית. כך שימרה התרבות הסיריאנית טקסטים יוניים קדומים שעסקו בפילוסופיה, במדע וברפואה, עד שבימי הביניים הם הגיעו לפילוסופים במערב באמצעות התרגום לערבית.¹⁴

תחת השלטון הערבי והאימפריות המוסלמיות – הממלוכית והעות'מאנית – ששלטו במזרח התיכון במאות השנים שלאחר מכן, היה לכנסיות הנוצריות מעמד אוטונומי שאפשר להן עצמאות בניהול ענייניהן הפנימיים. בתקופת הכיבוש הצלבני של האזור נוצר קשר בין הכנסיות הסיריאניות לכנסייה הלטינית שבמערב, ובעקבות זאת, במאה ה-12, המרונים קיבלו עליהם את מרות האפיפיור ואת הדת הקתולית. כמו כן, נוסדו כנסיות קתוליות מאוחדות שהתפלגו מהכנסיות הסיריאניות המזרחיות – הכנסייה

¹¹ John F. Healy, "Aramaen Heritage", in *The Aramaeans in Ancient Syria*, ed. Herbert Nier, Brill, Leiden-Boston, 2014.

¹² אנציקלופדיה עברית, ערך "מלכיתים".

¹³ Emma Loosley, "Peter, Paul and James of Jerusalem: the doctrinal and political evolution of the Eastern and Oriental Churches", in *Eastern Christianity in the Modern Middle East*, Edited by: Anthony O'mahony and Emma Loosley, Routledge, London and New York, 2010.

¹⁴ Sebastian Brock, "An Introduction to Syriac Studies." Reproduced from J. H. Eaton, ed., *Horizons in Semitic Studies: Articles for the Student* (Semitics Study Aids 8; Birmingham: Dept. of Theology, University of Birmingham, 1980

הכשדית, שהתפצלה מהכנסייה האשורית של המזרח במאה ה-15, והכנסייה הסורית-קתולית, שהתפצלה מהכנסייה הסורית-אורתודוקסית במאה ה-17. לכל אחת מהכנסיות האלה יש פטריארך ומנגנון כנסייה משלה. הכנסיות קיבלו עליהן את מרות האפיפיור ואת סמכותו, אך כל אחת שמרה על פולחנה הייחודי.¹⁵

היציבות היחסית שאפשרה לכנסיות הסיריאניות להשתקע באותם אזורים ויישובים במשך מאות שנים ויותר וליהנות מתקופות של רווחה ושגשוג למרות היותן מיעוט הסתיימה בעשורים האחרונים לשלטון העות'מאני במזרח התיכון. בתקופת מלחמת העולם הראשונה בוצעו מעשי טבח וגירוש המוניים באוכלוסייה הנוצרית הסיריאנית באזור אנטוליה וצפון עיראק. רבים מהאוכלוסייה הסורית האורתודוקסית והסורית הקתולית באזורים אלו נרצחו, ואחרים גורשו או נמלטו דרומה, בין השאר ליישובים בארץ ישראל. מאמיני הכנסיות הסיריאניות שמרכזן בעיראק, הכנסייה האשורית של המזרח והכנסייה הקתולית הכשדית, סבלו אף הם ממעשי טבח דומים, ורבים מהם נמלטו דרומה ומזרחה.¹⁶

הסכסוכים הפוליטיים במזרח התיכון בעשורים האחרונים, ובהם מלחמת איראן-עיראק, המאבקים בין טורקיה, עיראק וסוריה למיעוט הכורדי, מלחמת המפרץ הראשונה והשנייה וההתמוטטות של עיראק, הביאו להתגברות ההגירה של נוצרים אל מחוץ למזרח התיכון. מרכזים רבים של כנסיות אלו הועתקו לארצות הברית ולאירופה.¹⁷ באמצע המאה ה-19, הכנסייה המרונית, שזכתה למעמד עצמאי ולחסות צרפתית בתקופת האימפריה העות'מאנית, סבלה מהתנגשויות אלימות עם הדרוזים באזור הר הלבנון. בהמשך היא הייתה שחקן פוליטי מרכזי בתהליכים שהובילו להקמת מדינת לבנון העצמאית בשנת 1943. מלחמת האזרחים בלבנון בשנים 1975–1990 גרמה נזק קשה לקהילה זו, ונוצרים מרונים רבים היגרו אל מחוץ למזרח התיכון.¹⁸ מאז שנת 2011, מלחמת האזרחים בסוריה ועליית המדינה האסלאמית בסוריה ובעיראק פגעו אנושות באוכלוסייה הנוצרית המקומית. מלבד הסבל של האוכלוסייה האזרחית במדינות אלו במלחמה, היו צעדים שכוונו ישירות נגד הנוצרים, ובהם התקפות טרור, מעשי רצח וחטיפות, הרס של כנסיות, מבני ציבור נוצריים ואתרים קדושים לנצרות, דרישות מס מיוחד מנוצרים, גירוש ועוד. בעקבות האירועים האלה, אוכלוסיית הנוצרים בעיראק ובסוריה הצטמצמה במידה ניכרת.¹⁹

1.3. זהות אתנית בכנסיות הנוצריות הסיריאניות במאות ה-20 וה-21

עד המאה ה-19 המרכיב המרכזי בזהות של הנוצרים תושבי המזרח התיכון היה אמונתם הדתית כמיעוט נוצרי בתוך אוכלוסייה מוסלמית גדולה. יוצאי דופן לעניין זה היו הנוצרים המרונים, שבמאות השנים שבהן ישבו בהר הלבנון פיתחו תודעה של כנסייה לאומית המבוססת על שפה, זיקה לטריטוריה גיאוגרפית

¹⁵ Emma Loosley, "Peter, Paul and James of Jerusalem: the doctrinal and political evolution of the Eastern and Oriental Churches", in *Eastern Christianity in the Modern Middle East*, Edited by: Anthony O'mahony and Emma Loosley, Routeledge, London and New York, 2010.

¹⁶ Sebastian Brock, "The Syrian Orthodox Church in the Modern Middle East", John Hailey, "The Church across the border: The Church of the East and its Chaldaean branch", in *Eastern Christianity in the Modern Middle East*, Edited by: Anthony O'mahony and Emma Loosley, Routeledge, London and New York, 2010.

¹⁷ Barder Matthew, "They That Remain: Syrian and Iraqi Christian Communities amid the Syria Conflict and the Rise of Islamic State", *Christianity and Freedom: Contemporary Perspectives*, Ed. Allen D. Hertzke, Timothy Samuel Shah, Cambridge University Press, 2016

¹⁸ Fiona McCallum, "The Maronites in Lebanon: An historical and political perspective", in *Eastern Christianity in the Modern Middle East*, Edited by: Anthony O'mahony and Emma Loosley, Routeledge, London and New York, 2010.

¹⁹ Barder Matthew, "They That Remain: Syrian and Iraqi Christian Communities amid the Syria Conflict and the Rise of Islamic State", *Christianity and Freedom: Contemporary Perspectives*, Ed. Allen D. Hertzke, Timothy Samuel Shah, Cambridge University Press, 2016

ומורשת, אך ללא הצעת זהות לאומית משותפת עם כנסיות סיריאניות נוספות.²⁰ השינויים הגיאו-פוליטיים העצומים שהתרחשו במזרח התיכון במאה ה-20 הביאו לשינוי מצב זה ולתהליכים של חיפוש זהות בקרב מאמיני הכנסיות הנוצריות הסיריאניות.

הגורם המרכזי שהשפיע על תהליכים אלו היה ההגירה של רוב אוכלוסיית הנוצרים הסיריאנים מן המזרח התיכון, חלקם הגדול למדינות מערביות. נוצרים סיריאנים שהיגרו למדינות מערביות עמדו בפני סכנה של איבוד זהותם הייחודית ושפתם הארמית והתמזגות בתוך החברה המארחת. הסיבה העיקרית לכך היא שבמדינות המערב רוב האוכלוסייה נוצרית, והמרכיב הדתי – שהיה המאפיין המרכזי של זהות הסיריאנים במזרח התיכון – כבר לא היה גורם מבדיל אלא מאחד. במצב זה הם נזקקו להגדרה מחודשת של זהותם, על בסיס יסודות נוספים מלבד הדת הנוצרית.²¹ כמו כן, הנוצרים בני הכנסיות הסיריאניות שהיגרו למדינות מערביות ביקשו להבדיל עצמם מן המוסלמים שהיגרו מהמזרח התיכון למדינות מערביות. חופש ההתארגנות והביטוי שהמהגרים חוו לראשונה במדינות הדמוקרטיות שאליון היגרו אפשר לקבוצות שבקרבם לבחון אפשרויות שונות להגדרת זהותם ולהקים תנועות תרבותיות, דתיות וחינוכיות שמבטאות את הזהויות האלה.²²

הצורך במקור אלטרנטיבי לגיבוש זהות אתנית הוביל את הכנסיות הנוצריות הסיריאניות לממלכות הקדומות ששלטו באזור הסהר הפורה במאות השנים שלפני ייסוד הכנסיות האלה, ובהן ממלכות הארמים. אלה המזהים את הכנסיות הנוצריות הסיריאניות עם העם הארמי מדגישים את השפה הארמית כגורם המקשר בין הכנסיות הנוצריות הסיריאניות השונות ובין הלאום הארמי של ימינו לממלכות הארמיות הקדומות. לשיטתם, המונח "סיריאני" מקביל למונח "ארמי" שהחליף אותו במאות השנים האחרונות, ועד למאה ה-13 לספירה נקראו בני הכנסיות האלה ארמים. לטענתם בני העם הארמי שמרו על זהותם הדתית, האתנית והתרבותית הייחודית במשך אלפי שנים למרות רדיפות והתנכלויות של כל העמים השליטים במזרח התיכון, שלא הכירו בארמים כעם או כמיעוט לאומי ופעלו למחוק את זהותם הייחודית בכך שמנעו מהם את לימוד השפה וההיסטוריה של הארמים ואת הפצת תרבותם, ואף ניסו לגרש ולפזר אותם בקרב בני עמים אחרים.²³ המועצה העולמית של הארמים/ סיריאנים [World Council of Arameans (Syriacs)], שהוקמה בשנת 1983 בשם "הברית העולמית הסיריאנית" (Syriac Universal Alliance), היא ארגון-הגג של הארגונים השונים שפעילים לקידום הזהות הארמית. המועצה מגדירה את משימתה כהגנה על זכויות הארמים והבטחתן, הגנה על חירותם ועל שוויון הזכויות שלהם, שמירה של המורשת התרבותית של אבותיהם וקידומה, ואיחוד כל בני העם הארמי כלאום בעל הגדרה עצמית המוכר בין-לאומית. המועצה מדגישה שהארמים הם התושבים המקוריים של מסופוטמיה ופועלת לגיוס דעת הקהל העולמית בעד הנוצרים הסיריאנים שחיים בסוריה, בעיראק ובטורקיה.²⁴

מנגד, קבוצות אחרות בכנסיות הנוצריות הסיריאניות מזהות את הכנסיות הסיריאניות עם העם האשורי.²⁵ כאמור, האימפריה האשורית שלטה באזור הסהר הפורה במחצית הראשונה של האלף הראשון לפני

²⁰ להרחבה ראו :

Myhill John, *Language, Religion and National Identity in Europe and the Middle East – a Historical Study*, John Benjamin Publishing Company, 2006.

²¹ Marta Wozniak, "National and social identity construction among the Modern Assyrians/Syrians", *Parole de l'Orient*, 36 (2011)

²² Naures Atto, *Hostages in the homeland, orphans in the Diaspora: Identity discourses among the Assyrian/Syriac elites in the European Diaspora*, Doctoral Thesis, University of Leiden, 2011

²³ "מי הם הארמים-סיריאנים?", שאדי חלול, העמותה הארמית הנוצרית בישראל.

²⁴ World Council of Arameans (Syriacs). [The Indigenous Origins of the Arameans of upper Mesopotamia](#) בהקשר זה נציין כי על פי מרשם האוכלוסין של מדינת ישראל, בישראל יש 149 תושבים נוצרים הרשומים כאשורים.

הספירה וסיפחה אליה את ממלכות הארמים שהיו באזור קודם לכן. הזהות הלאומית האשורית המודרנית התפתחה במהלך המאה ה-19, בעקבות חשיפת המרכזים התרבותיים והשלטוניים של האימפריה בעיר נינוה במשלחות ארכיאולוגיות באותה תקופה והעניין שהתעורר לגבי התרבות הזו. ארכיאולוגים, נוסעים ומיסיונרים נוצרים מן המערב החלו להתייחס בכתביהם אל הכנסיות הנוצריות באזור מסופוטמיה כצאצאי האימפריה האשורית הקדומה, והשימוש במונח "אשורים" לתיאור קהילות אלו רווח במערב במחצית השנייה של המאה ה-19.

לקראת סוף המאה ה-19, במקביל לתפוצתם של רעיונות לאומיים במזרח התיכון, התגבשה זהות לאומית אשורית שהתבססה על קשרים לאימפריה האשורית בין בני הכנסיות הסיריאניות בעיקר באזור עיראק. בתקופה זו, הכנסייה של המזרח החלה להשתמש בכינוי "הכנסייה האשורית". במהלך מלחמת העולם הראשונה ולאחריה, רוב הנוצרים בני הכנסייה האשורית גורשו או נמלטו מעיראק למדינות שכנות או למדינות במערב. אירועים אלו הביאו לחיזוק הזהות הלאומית האשורית כאמצעי המאחד ומשמר את קהילות הכנסייה בתפוצותיה.²⁶

אלה המזהים את הכנסיות הנוצריות הסיריאניות עם האימפריה האשורית הקדומה טוענים כי בקרב מאמיני כנסיות אלו השתמרה הזהות הלאומית והתרבותית האשורית, שכללה מורשת תרבותית ודתית ייחודית מלבד הארמית, שהייתה השפה המדוברת באימפריה, למרות הרדיפות, המחלוקות והפיצולים שסבלו הכנסיות האלה ב-1,600 השנים האחרונות.²⁷ נוסף על מאמיני הכנסייה האשורית בעיראק, הזהות הלאומית האשורית נפוצה גם בקרב חלק ממאמיני הכנסייה הסורית האורתודוקסית, מתוך תפיסה המעוניינת לאחד את מאמיני כל הכנסיות הנוצריות הסיריאניות תחת זהות לאומית אחת. בעשורים האחרונים, עם זאת, הזהות הלאומית הארמית, שתוארה בפסקה הקודמת, הפכה לדומיננטית יותר בקרב קבוצה זו.²⁸

סוגיית הזהות האתנית של הנוצרים מאמיני הכנסיות הסיריאניות מעוררת מחלוקת הן בין כנסיות אלו לבין עצמן והן מחוצה להן. ראשית, יש ביקורת על הניסיון להגדיר זהות אתנית ולאומית משותפת של מאמיני הכנסיות הסיריאניות השונות, שכן לטענת המתנגדים, הם משתמשים בניבים של ארמית השונים מאוד זה מזה, וחלקם כלל לא משתמשים בשפה זו. כמו כן, לטענתם, הם אינם חולקים זיקה משותפת לחבל ארץ בעל גבולות מוגדרים, וגם לא היסטוריה ותרבות משותפת, שהם המרכיבים הבסיסיים של הזהות האתנית.²⁹ יתר על כן, הקבוצות שאימצו לעצמן זהויות לאומיות שונות בקרב מאמיני הכנסיות הסיריאניות חולקות זו על זו בנושאים רבים הקשורים בהיסטוריה שלהן ובהגדרת זהותן. הן מקיימות דיונים וויכוחים ערים באתרי אינטרנט ייעודיים ובפלטפורמות אחרות, הנסבים בין השאר על מקור הכינוי "סיריאני" או "סוריאני", כשיבוש של המילה "אשור" או כמונח הקדום לכינוי "ארמי", ועל השם הנכון שבו יש לכוון אותם – אשורים, סיריאנים או סורים.³⁰

²⁶ Aaron Michael Butts, "Assyrian Christians", in *A Companion to Assyria*, Eckart Frahm (ed), Wiley Blackwell, 2017.

²⁷ Simo Parpola, "National and Ethnic Identity in the Neo-Assyrian Empire and Assyrian Identity in Post-Empire Times", *Journal of Assyrian Academic Studies*, Vol. 18, no. 2, 2004.

²⁸ Sargon Donabed, & Shamiran Mako, "Ethno-Cultural and religious identity of Syrian Orthodox Christians" ²⁹ ד"ר דפנה צמחוני, "כמה הערות על תחיית השפה הארמית וניסיונות הבניית 'הלאום הארמי' בימינו", המחלקה למדעים הומניסטיים, הטכניון, מכתב, 7 במרץ 2017.

³⁰ ראו למשל באתר ה- World Council of Arameans - <http://www.wca-ngo.org/heritage/288-fact-sheet-sueryani-means-syrian-syriac-or-aramean-aramaic>

כמו כן, תהליכי גיבוש הזהות הלאומית והאתנית בקרב הקבוצות האלה עוררו עניין ניכר אצל חוקרים בתחומי מדעי החברה, הבלשנות ומדעי הדתות בעשורים האחרונים.³¹

אשר לנוצרים תושבי המזרח התיכון – ככלל, אם מחוסר ברירה ואם מבחירה, הנוצרים שחיו במזרח התיכון קיבלו על עצמם את הזהות הלאומית במדינות שבהן ישבו, תוך הדגשת המרכיבים הלאומיים ולא הדתיים – שפה, מולדת, היסטוריה משותפת וכדומה. עם זאת, התמונה שהתקבלה הייתה שונה ממדינה למדינה, לפי המערך הפוליטי והאתני ואופיו של המשטר. בטורקיה ובעיראק השלטונות התאמצו למנוע התערורות לאומית בקרב הנוצרים ופעלו לטשטוש זהותם האתנית הייחודית, ובכללה השימוש בשפה הארמית. אחת הסיבות לכך היא המאבק של בני הכנסייה האשורית להגדרה עצמית לאומית, שהתקיים בשנים הראשונות להקמת המדינה העיראקית המודרנית והוביל לטבח, להגליה ולמחיקה של התנועה בעיראק. בשנים האחרונות, לאחר נפילת משטרו של סדאם חוסיין, חלה התערורות לאומית מחודשת בכנסייה האשורית.³² הכנסייה המרונית בלבנון הייתה כוח פוליטי משמעותי בהקמתה של מדינת לבנון העצמאית ובגיבוש זהותה הלאומית, תוך שיתוף פעולה עם התנועות הפוליטיות המוסלמיות. כמיעוט הדתי הגדול ביותר במדינה, היא תפסה מקום מרכזי בשלטון עד למלחמת האזרחים.³³ משטר הבעת' בסוריה הבטיח לנוצרים שוויון זכויות אזרחי יחסי, מנע פגיעה בהם על רקע דתי ושמר על השיוך של רובם למעמדות הבינוניים והגבוהים. עקב כך, הנוצרים בסוריה נטו לקבל את הזהות הלאומית הערבית הסורית החילונית שהמשטר הציע להם.³⁴ הכנסיות היווניות האורתודוקסיות, שהיו מפוצלות בין מדינות שונות, בחרו לקדם את הלאומיות הערבית, להדגיש את המאפיינים המשותפים עם הערבים המוסלמים במדינות שבהן ישבו – מולדת משותפת, שפה, מסורת, תרבות והיסטוריה – ולהימנע מלייחס להשתייכות הדתית משמעות אתנית או פוליטית. מאמיניהן בארץ ישראל ראו עצמם כשותפים למאבק הלאומי הפלסטיני, לעיתים תוך קונפליקט עם הנהגת הכנסייה היוונית שבחרה במקרים מסוימים לשתף פעולה עם ההנהגה הציונית, לדוגמה במכירה או בהחכרה של אדמות הכנסייה.³⁵

2. זיקת הארמים לישראל

2.1 קשרים בין הארמים לישראל בתקופת המקרא וממלכת הארמים הקדומה

לעם הארמי היו קשרים היסטוריים נרחבים עם העם היהודי בעת העתיקה. המסורות שבמקרא מלמדות על מוצא משותף לארמים ולאבותיו של עם ישראל. לפי ספר בראשית, י', כ"ב, ארם נמנה עם בני שם, ולפי

³¹ לסקירת ספרות בנושא זה ראו: Naures Atto, Hostages in the homeland, orphans in the Diaspora: Identity discourses among the Assyrian/Syriac elites in the European Diaspora, Doctoral Thesis, University of Leiden, 2011

³² Barder Matthew, "They That Remain: Syrian and Iraqi Christian Communities amid the Syria Conflict and the Rise of Islamic State", *Christianity and Freedom: Contemporary Perspectives*, Ed. Allen D. Hertzke, Timothy Samuel Shah, Cambridge University Press, 2016, . Sebastien de Courtois, The Forgotten Genocide: Eastern Christians the Last Arameans, Gorgias press 2004

³³ Fiona McCallum, "The Maronites in Lebanon: An historical and political perspective", in *Eastern Christianity in the Modern Middle East*, Edited by: Anthony O'mahony and Emma Loosley, Routeledge, London and New York, 2010.

³⁴ Barder Matthew, "They That Remain: Syrian and Iraqi Christian Communities amid the Syria Conflict and the Rise of Islamic State", *Christianity and Freedom: Contemporary Perspectives*, Ed. Allen D. Hertzke, Timothy Samuel Shah, Cambridge University Press, 2016

³⁵ Roussos Sotiris, "Eastern Orthodox Christianity in the Middle East", in *Eastern Christianity in the Modern Middle East*, Edited by: Anthony O'mahony and Emma Loosley, Routeledge, London and New York, 2010.

בראשית כ"ב, כ"א, ארם הוא מצאצאיו של נחור, אחי אברהם. אבות ישראל קיימו יחסי חיתון עם הארמים, תושבי חרן הקדומה שבארם נהריים.³⁶

עלייתן של ממלכות הארמים באזור סוריה ומסופוטמיה החלה, כאמור, במאה ה-11 לפני הספירה, בתקופה של היחלשות האימפריות ששלטו באזורים אלו במאות שקדמו לכך – האימפריה המצרית והאימפריה האשורית המוקדמת. הארמים היו האוכלוסייה הדומיננטית באזור סוריה והקימו ערי ממלכה מבוצרות. חלקה הצפוני של ארץ ישראל ודרום סוריה היו בתקופה זו יחידה גיאוגרפית אחת, ויש עדויות ארכיאולוגיות לקיומן של ערי ממלכה ארמיות במאות התשיעית והעשירית לפני הספירה באזור הכנרת, בבקעת הירדן, בגולן ובבשן – גשור, בית רחוב, מעכה ועוד. במאה התשיעית לפני הספירה הפסידו ממלכות אלו את עצמאותן לממלכת ארם דמשק, אך הן המשיכו לתפקד כערי מסחר בולטות ועסקו במסחר נרחב עם הממלכות השכנות פיניקיה, מצרים וצפון סוריה, במאות השנים שלאחר מכן.³⁷

התפתחות ממלכות הארמים בצפון ארץ ישראל מקבילה לעלייתה של ממלכת ישראל המקראית, ואפשר להצביע על נקודות דמיון בין הממלכות, הן במוצאן משבטי נוודים רועים שאינם עירוניים והן במבנה החברתי המבוסס על שבטיות וקשרי דם. המקרא מעיד על יריבויות מתמשכות בין ממלכת ישראל וממלכות הארמים הסמוכות, אך גם על קשרים קרובים, לרבות קשרי משפחה וקשרי מסחר. לפי חוקרים העוסקים בתחום, ככלל אפשר להבחין שהישויות הפוליטיות הארמיות היו מגוונות מבחינה אתנית ומבחינה לאומית, ושהתקיימו תהליכים מהירים ואינטנסיביים של סיגול תרבות בקרב המתיישבים הארמיים בצפון ארץ ישראל. המבנים הכלכליים והחברתיים והתרבות של הארמים ובני ישראל מתקופת הברזל והלאה היו קשורים זה בזה מן ההתחלה, עד כדי כך ש לעיתים קשה להבדיל ביניהם. צפון ארץ ישראל ודרום סוריה מאופיינות כחזית פתוחה, שבה קבוצות אתניות שונות התקיימו זו לצד זו והתמזגו זו בזו. מהמאה התשיעית לפני הספירה ועד לנפילת ממלכת ישראל לידי האשורים בשנת 720 לפני הספירה, חלקה הצפוני של ארץ ישראל עבר כמה פעמים מיד ליד, בין ארם דמשק לישראל, בסדרה של מלחמות בין שתי הממלכות. בתווך היו תקופות של שלום ובריתות כנגד האויב המשותף – אשור. כתוצאה מכך אין אפשרות לקבוע גבול גיאוגרפי ברור בין ממלכות ארם לממלכת ישראל. יישובים בעבר הירדן המזרחי והמערבי היו חשופים להשפעות תרבותיות ודתיות שונות, שהשתלבו בדתות ובמסורות המקומיות. בצפון ארץ ישראל אפשר לראות אוריינטציה חזקה כלפי ממלכות הארמים בארכיטקטורה, בכלי החרס ובאיקונוגרפיה, בענייני דת, מסורות לוויה, נישואים, כלכלה ומסחר ובבריתות פוליטיות. כן ניכר כי הישויות הפוליטיות בצפון ארץ ישראל היו קרובות יותר לארמים ולפיניקים מאשר ליהודה ולפלשתיים.³⁸

לשאלה עד כמה השפעתם של הארמים התפשטה דרומה אין מענה ברור. במקרא מוזכר במקום אחד פולחן שהתקיים בירושלים, שיש לו תיעוד ארכיאולוגי ביישוב הארמי דן. כמו כן, סמלים דתיים המקושרים לדת הארמית, ובמיוחד סמל אל הירח, נמצאו ביישובים רבים בעבר הירדן המזרחי והמערבי, לרבות באזור ירושלים, על גבי חפצים שונים דוגמת חותמות וחרפויות. כמה חוקרים השתמשו בממצאים אלו כדי

³⁶ האנציקלופדיה העברית, ערך "ארם, ארמים".

³⁷ Berlejung Angelika, " Outlook: Aramaeans outside of Syria - Palestine", in *The Aramaeans in Ancient Syria*, ed. Herbert Niehr, Leiden-Boston, 2014.

³⁸ Berlejung Angelika, " Outlook: Aramaeans outside of Syria - Palestine", in *The Aramaeans in Ancient Syria*, ed. Herbert Niehr, Leiden-Boston, 2014.

לטעון להשפעה עמוקה של הדת הארמית על הדת היהודית במאה השביעית לפני הספירה – עבודת האלוהים העברי כאל ירח ביהודה או העברת מאפיינים מן האלוהים העברי לאל הירח הארמי.³⁹

2.2. קשרים בין ישראל לנוצרים המרונים לפני הקמת מדינת ישראל ובשנים הראשונות לקיומה

כאמור, אחת הכנסיות הארמיות-סיריאניות היא הכנסייה המרונית שמרכזת בלבנון. בשנים שלפני הקמת המדינה ובשנים הראשונות לקיומה התקיימו מגעים בין גורמים בעדה המרונית בלבנון לסוכנות היהודית, ומאוחר יותר גם עם משרד החוץ הישראלי.

המגעים בין אישים בתנועה הציונית לאישים בעדה המרונית בלבנון החלו בשנות ה-30 של המאה ה-20. בעקבות מגעים אלו וקשרי התיירות והמסחר הקרובים שקיימו תושבי ארץ ישראל היהודים בתקופת המנדט עם גורמים שונים בלבנון, התפתחה תפיסה שראתה קרבה בין הנוצרים המרונים ליהודים כשני מיעוטים לאומיים השואפים לעצמאות ופעלה לקידום "ברית מיעוטים" ביניהם. הגורמים שתמכו בברית שכזו הזכירו בין השאר את הברית המקראית בין הפיניקים, שחלק מהמרונים ראו כאבותיהם, לבין ממלכת ישראל בימי דוד ושלמה.⁴⁰

בשנת 1942 נכתב עבור ההסתדרות הציונית דוח מקיף על המרונים בלבנון. בדוח צוינה הגישה האוהדת של הפטריארך המרוני באותו הזמן, ערידה, כלפי היהודים במהלך שנות ה-30 וצוטטו ביטויי תמיכה שלו בהם אל מול הרדיפה שחוו מצד המשטר הנאצי באירופה. כמו כן פורטו פגישות של אישים בתנועה הציונית, ובהם ד"ר חיים ויצמן, ושל גורמים בקהילה היהודית הלבנונית עם אנשי דת מרונים, שבהן נדונו היחסים בין התנועות. ברקע ההיסטורי של הדוח על המרונים נכתב כי הם צאצאים ישירים של האוכלוסייה הארמית-סורית שישבה בסוריה בזמן הכיבוש המוסלמי במאה השביעית לספירה.⁴¹ בהמשך למגעים אלו ובעקבות משא ומתן ממושך, בשנת 1946 נחתם הסכם סודי בין הכנסייה המרונית לסוכנות היהודית. ההסכם התווה קווים לכינון הקשרים ולהידוק שיתוף הפעולה בין המרונים בלבנון ליישוב היהודי בארץ ישראל, על בסיס הכרה הדדית בזכויות ובמאויים הקיבוציים של בני שתי האומות. בהסכם נכללו בין היתר הכרה של הסוכנות באופי הנוצרי של לבנון והבטחה של יישוב היהודי בארץ ישראל אין שום שאיפות טריטוריאליות במדינה זו. הכנסייה המרונית מצידה הביעה את תמיכתה בהגירה יהודית חופשית לארץ ישראל ובהקמת מדינה עצמאית בה. עם זאת, ההסכם לא פורסם ברבים, וכאשר דבר קיומו דלף לציבור, הכנסייה המרונית התנערה ממנו.⁴² הארכיבישוף המרוני של ביירות, איגנטיוס מובראכ, תמך אף הוא בציונות ונתן ביטוי פומבי לדעותיו פעמים רבות. בשנת 1947 שלח הארכיבישוף מכתב לוועדת החקירה של האו"ם לעניין ארץ ישראל, ובו הביע את תמיכתו בהקמת בית לאומי ליהודים בארץ ישראל. על פי המכתב, הכותב ביטא בדבריו את דעתם של מרבית בני העם הלבנוני בנושא.⁴³

³⁹ Berlejung Angelika, " Outlook: Aramaeans outside of Syria – Palestine", in *The Aramaeans in Ancient Syria*, ed. Herbert Niehr, Leiden-Boston, 2014.

⁴⁰ Eisenberg Laurie, "History Revisited or Revamped? The Maronite Factor in Israel's 1982 Invasion of Lebanon", *Israel Affairs*, Vol. 15, No. 4 October 2009, pp 372-396.

⁴¹ Edmund Meir, "The Maronites with special regard to the political development since 1860", Kirjath Schmueel, Jerusalem, 1942.

⁴² Eisenberg Laurie, "History Revisited or Revamped? The Maronite Factor in Israel's 1982 Invasion of Lebanon", *Israel Affairs*, Vol. 15, No. 4 October 2009, pp 372-396.

⁴³ Ignace Mobarat, Maronite Archbishop of Beirut, 5 August 1947

בתוך: משרד החוץ, המחלקה להסברה, תדריך הסברה לנציגויות בנושא: המרונים ומדינה יהודית בארץ ישראל, 22 באוגוסט 1976.

מדינת לבנון הצטרפה למדינות ערב במלחמתן נגד ישראל בשנת 1948, אך פעילותה נגד ישראל במלחמה הייתה מוגבלת. במהלך המלחמה, בעקבות מבצע "חירס" באוקטובר 1948 שבו כבשה ישראל כמה כפרים בדרום לבנון, פנו כמה נוצרים מרונים לצה"ל בבקשה להתגייס ולהילחם לצד ישראל. ההנהגה הפוליטית החליטה שלא להיענות לבקשה, אך אפשרה לצה"ל לאמן כמה מהם כמתנדבים לפעילויות חבלה מעבר לקווי האויב. אחרים הועסקו באופן זמני בקיבוצים בצפון ושבנו ללבנון. בשנים 1949–1951 פנו למשרד החוץ הישראלי גורמים מהעדה המרונית הנוצרית, ובהם שליחיו של מובראכ, הארכיבישוף המרוני של ביירות שהוזכר לעיל, ונציגים מתנועת הפלנגות, בבקשה לקבל סיוע ישראלי במאבקים פוליטיים פנים-לבנוניים, תוך הבטחה לתמיכה בישראל כאשר גורמים אלו יעלו לשלטון. משרד החוץ נמנע מהתערבות והסכים להעביר סיוע כספי סמלי לתנועות אלו. עדויות נוספות לעמדת ישראל כלפי הנוצרים המרונים אפשר למצוא בכתבי ראש ממשלת ישראל הראשון דוד בן גוריון. משנת 1937 ועד שנת 1954 הזכיר בן גוריון בכתביו כמה פעמים את הברית עם הנוצרים בלבנון וראה בה צורך אסטרטגי לשני העמים. בן גוריון תמך בברית הזו, בין היתר, בהתכתבות עם ראש הממשלה דאז משה שרת, שבה קרא לפעולה ישראלית שמטרתה ייסוד מדינה נוצרית מרונית בגבולה הצפוני של ישראל. אולם שרת התנגד למעורבות ישראלית בלבנון ולא ראה בה אופציה מדינית מציאותית בשלב זה.⁴⁴

חלק מן החוקרים העוסקים במעורבות ישראל בלבנון מותחים קו ישר בין המגעים המוקדמים שתוארו לעיל והעמדות שהביע בן גוריון בנושא זה בשנות ה-40 וה-50 להשתתפותה של ישראל במלחמת לבנון הראשונה בשנות ה-80.⁴⁵ מנגד, חוקרים אחרים תפסו את הקשרים המוקדמים בין הנוצרים המרונים לישראל כשוליים, חסרי תוחלת ומשמעות. לטענת חוקרים אלו, הניסיון לכוון ברית בין העדה המרונית לישראל עמד בניגוד לתפיסת העולם ולאיינטרסים של מרבית המנהיגים המרונים, ולרוב הוא נעשה על ידי אישים בודדים שבאותה תקופה היה כוחם במגמת ירידה. גם מצד הממסד הישראלי לא ייחסו משקל רב למגעים אלו בהיעדר נכונות או יכולת של הצד המרוני לפעולה של ממש.⁴⁶

3. מדיניות ממשלת ישראל ביחס לנוצרים ולרישום הלאום הארמי במרשם האוכלוסין

3.1. האוכלוסייה הנוצרית בישראל

על פי נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, בשנת 2016 חיו בישראל כ-170,000 נוצרים, שהם כ-2% מאוכלוסיית המדינה.⁴⁷ 78.9% מן הנוצרים במדינת ישראל, שהם כ-134,000 איש, מוגדרים על ידי הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה כנוצרים ערבים, והיתר הם נוצרים אשר עלו לישראל עם בני משפחה יהודים במסגרת חוק השבות וילדיהם שנולדו בארץ. כ-16.6% מן האוכלוסייה הנוצרית הערבית התגוררו בנצרת, 11.4% בחיפה, 9.2% בירושלים ו-7.4% בשפרעם.⁴⁸

⁴⁴ Eisenberg Laurie, "History Revisited or Revamped? The Maronite Factor in Israel's 1982 Invasion of Lebanon", *Israel Affairs*, Vol. 15, No. 4 October 2009, pp 372-396.

⁴⁵ ראו למשל:

Morris Benny, "Israel and the Lebanese phalange: The birth of a relationship, 1948-1951", *Studies in Zionism*, Vol. 5, No. 1, 1984

⁴⁶ יוסר אייל, "ניפוצן של אשליה העדה המרונית בלבנון ומדינת ישראל – מגעים וקשרים ראשוניים", **עיונים בתקומת ישראל**, מכון בן-גוריון לחקר ישראל והציונות, אוניברסיטת בן גוריון בנגב, כרך 6, 1996.

⁴⁷ אומדן זה איננו כולל את הנוצרים שאינם מופיעים במרשם האוכלוסין (זרים).

⁴⁸ הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, [האוכלוסייה הנוצרית בישראל – נתונים לרגל חג המולד 25.12.2016](#), הודעה לעיתונות, 21 בדצמבר 2016.

הנוצרים בישראל נחלקים לכנסיות שונות, וכל כנסייה מהווה קהילה או עדה דתית המחזיקה בהיררכיה עצמאית, וכן במסורת, בשפת תפילה, בטקסים ובנוסחי תפילה ייחודיים. **אין כיום גורם רשמי בישראל שמחזיק בנתונים מדויקים ומלאים על מספר הנוצרים בישראל בחלוקה לפי עדות וכנסיות נוצריות.**⁴⁹ גורמים שונים מספקים הערכות שונות בנושא זה. האגף לעדות דתיות במשרד הפנים מעריך שבישראל יש כ-65,000 קתולים יוונים, 45,000 יוונים אורתודוקסים, 20,000 קתולים לטיניים, 10,000 מרוניים ו-10,000 פרוטסטנטים ואנגליקניים.⁵⁰ לפי מחקר שהתפרסם בשנת 2012 על ידי המרכז ליחסי יהודים-נוצרים, העוסק באיסוף מידע על העדות הנוצריות בישראל, כ-60,000–70,000 מאוכלוסיית הנוצרים בישראל הם יוונים אורתודוקסים, 50,000–60,000 קתולים יוונים (מלכיתים), 6,000–7,000 נוצרים מרוניים, כ-6,000 פרוטסטנטים, לותרנים ואנגליקנים, כ-2,500 ארמנים, כ-2,000 סורים אורתודוקסים, וכמה מאות סורים קתולים.⁵¹ אומדנים המבוססים על מחקר שפורסם בשנת 1998, שעסק בדמוגרפיה של הנוצרים במזרח התיכון, מלמדים שכ-42% מן הנוצרים הם קתולים יוונים (מלכיתים), 32% יוונים אורתודוקסים, 13% קתולים לטיניים, 7% מרוניים ו-4.4% פרוטסטנטים.⁵² לדברי נציגה ממרכז ירושלים ליחסי יהודים-נוצרים, העוסק באיסוף מידע על העדות הנוצריות בישראל, הקושי בהצגת נתונים מדויקים בנושא זה נובע הן מכך שאי-אפשר להסתמך על הנתונים שמפרסמות הכנסיות עצמן בעניין זה, הנוטים להיות מופרזים, והן מכך שיש משפחות רבות שבהן בני הזוג באים משתי עדות נוצריות שונות ולכן השתייכותן לכנסייה מסוימת אינה ברורה.⁵³

החוק בישראל מעניק לנוצרים חופש פולחן ודת ומגן על האתרים הקדושים לנצרות בישראל. לבני העדות הנוצריות, כמו לבני העדות הדתיות האחרות במדינת ישראל (יהודים, מוסלמים ודרוזים), יש סמכויות בניהול ענייניהם האישיים ובתי דין כנסייתיים-נוצריים, הדנים בנושאים כגון נישואים, גירושים, מזונות, החזקת ילדים ואפטרופסות, ירושה, אימוץ וענייני הקדש דתי, לפי החוק הקנוני של כל אחת מהכנסיות.⁵⁴ אלה הכנסיות הנוצריות המוכרות כיום על ידי מדינת ישראל: יונית אורתודוקסית, קתולית לטינית, ארמנית גרגוריאנית, ארמנית קתולית, כשדית, יונית קתולית מלכיתית, סורית קתולית, מרונית, סורית אורתודוקסית ואנגליקנית. האגף לעדות דתיות במשרד הפנים הוא הממונה כיום על הטיפול בכל העדות הלא-יהודיות בישראל, ובכללן הנוצרים. בין תחומי הטיפול של האגף: מתן חופש דת וחופש פולחן לכלל העדות הלא-יהודיות; פעילות למען סובלנות וקירוב בין בני העדות השונות, חיזוק ההבנה הבין-דתית וסיוע בפתרון סכסוכים בין-עדתיים ובין-דתיים; שמירה על המקומות הקדושים וסיוע בבנייה, בשיפוף

⁴⁹ במאגר המידע של מרשם האוכלוסין יש קטגוריה "תת-נצרויות", אולם חלק הארי של הנוצרים בישראל אינו מסווג על פי קטגוריות אלו. מידע שהופק לבקשתנו ממרשם האוכלוסין מלמד כי מתוך 166,300 נוצרים במרשם האוכלוסין, 143,700 סווגו כנוצרים ללא דיווח על עדה; 9,400 זוהו כיוונים אורתודוקסים, 7,200 יוונים קתולים, 3,300 קתולים לטיניים, 1,200 מרוניים, 865 מרוניים קתולים, 211 פרוטסטנטים, 69 כורים אורתודוקסים, 67 ארמנים גיאורגים, 64 אנגליקנים, 56 קופטים, 49 בפטיסטים ו-27 סורים קתולים. לדברי נציגי האגף למרשם ומעמד במשרד הפנים, רישום הדת במרשם האוכלוסין הוא על פי הצהרת התושב. רמי בן-דוד, מרכז בכיר מידע ומחקר, האגף לתכנון מדיניות, רשות האוכלוסין וההגירה, משרד הפנים, דוא"ל, 20 במרץ 2017.

⁵⁰ סיאור מרגייה, מנהל תחום בכיר לעדות נוצריות, משרד הפנים, שיחת טלפון, 20 במרץ 2017.

⁵¹ Daniel Rossing, *Between Heaven and Earth: Churches and Monasteries of the Holy Land*, Penn Publishing, Jerusalem, 2012.

⁵² אומדן על בסיס נתוני 1995 המופיעים בתוך:

Fargues Philippe, "The Arab Christians of the Middle East: A Demographic Perspective", in *Christian Communities in the Arab Middle East – The Challenge of the Future*, Ed. Andrea Pacini, Clarendon Oxford, 1998.

⁵³ חנה בנדקובסקי, מנהלת התוכניות, מרכז ירושלים ליחסי יהודים-נוצרים, שיחת טלפון, 26 במרץ 2017.

⁵⁴ להרחבה ראו: רמון אמנון, **נצרות ונוצרים במדינת היהודית: המדיניות הישראלית כלפי הכנסיות והקהילות הנוצריות (1948-2010)**, הוצאת מכון ירושלים לחקר ישראל ומרכז ירושלים ליחסי יהודים ונוצרים, 2012.

ובפיתוח המקומות הקדושים לכל העדות; סיוע לראשי העדות, חיזוק הקשרים בינם לבין מוסדות המדינה ושמירת הסטטוס-קוו במקומות הקדושים.⁵⁵

ד"ר אמנון רמון, חוקר ממכון ירושלים למחקרי מדיניות, עסק בהרחבה בנושא המדיניות של מדינת ישראל כלפי תושביה הנוצרים. על פי רמון, במדינת ישראל לא ננקטה מדיניות מכוונת של טיפוח האזרחים הערבים הנוצרים כקבוצת מיעוט ייחודית המובחנת מן הציבור המוסלמי, ובדרך כלל הם נכללו בקטגוריה אחת עם המוסלמים, מתוך תפיסה שהמיעוט הנוצרי מפוצל לעדות שונות בעלות אופי שונה וכי שוררת קרבה גדולה בינו לבין הקהילה המוסלמית מבחינה חברתית, תרבותית ואידיאולוגית.⁵⁶ רמון מתאר את המשבר המתעצם המאיים על הקהילות הנוצריות במדינת ישראל. קהילות אלו נתונות בתווך בין החברה המוסלמית, שזהותה האסלאמית מתחזקת והגורמים הרדיקליים בה גוברים, לבין החברה היהודית, שלרוב איננה מבחינה בין ערבים נוצרים לערבים מוסלמים. מצב זה יוצר משבר זהות חמור בקרב האוכלוסייה הערבית הנוצרית, הנתונה בקונפליקט מתמשך בין המרכיבים השונים של זהותה: ערבי, פלסטיני, נוצרי וישראלי. הפיצול הפנימי של החברה הערבית הנוצרית לתתי-קהילות מעצים עוד יותר את הקשיים שעיימם היא מתמודדת. לדבריו, אפשר להבחין בכמה גישות עיקריות בחברה הערבית הנוצרית ביחס למשבר הזה: חיזוק ההשתייכות של הערבים הנוצרים ללאום הערבי בישראל ושותפות מלאה במאבקו על זכויותיו, תוך הימנעות מביטוי הייחודיות כנוצרים; הגירה מן היישובים המעורבים של נוצרים, מוסלמים ודרוזים אל הערים המעורבות, לצד הרוב היהודי; הגירה מן הארץ והצטרפות לפזורה הערבית הנוצרית מחוץ למזרח התיכון; השתלבות במדינת ישראל תוך מאבק על שוויון זכויות למיעוט הערבי, מבלי לטשטש את הזהות הנוצרית.⁵⁷

בתוך הגישה הדוגלת בהשתלבות במדינת ישראל, יש קבוצות המבקשות להדגיש את שותפות הגורל של היהודים והנוצרים. אחד הכלים העיקריים לכך הוא התנדבות של צעירים נוצרים לשירות בצה"ל ובמערכת הביטחון. מאז קום המדינה התנדבו בכל שנה לצה"ל מספר קטן של נוצרים בגיל גיוס. בשנת 2012 הוקם פורום גיוס העדה הנוצרית, שמטרתו לעודד נוצרים להתגייס לצה"ל. פעילות הפורום זכתה להיענות בקרב קבוצות שונות של נוצרים בישראל, שראו את הגיוס לצה"ל כאמצעי לשיפור מעמדם בתוך החברה הישראלית, להשגת שוויון זכויות ולהיחלצות ממצבם כמיעוט בתוך מיעוט, אך היא לא נתמכה על ידי הממסד הכנסייתי הנוצרי בעדות השונות וספגה ביקורת חריפה מגורמים ציבוריים ופוליטיים במגזר הערבי.⁵⁸ **כחלק מהפעילות של קבוצות אלו עלתה על סדר-היום הציבורי סוגיית הזהות הלאומית-אתנית הארמית של הנוצרים בישראל.**⁵⁹

באותה התקופה החל לפעול המרכז הארמי-מרוני, שמבקש לקדם את השימוש בשפה הארמית-סיריאנית בקרב הנוצרים המרוניים כחלק מביסוס זהותם הייחודית של בני קבוצה זו.⁶⁰ בהקשר זה נציין כי מחקר שנערך בשנת 2008 ובחן את סוגיית ההשתייכות הלאומית של נוצרים מרוניים ונוצרים סורים אורתודוקסים בגוש חלב, בעוספייא, בחיפה ובירושלים מצא כי רוב הנשאלים אינם מגדירים את עצמם כערבים או כפלסטינים אלא כנוצרים וכמרוניים סיריאנים. מרביתם יודעים כמה מילים בארמית

⁵⁵ משרד הפנים, [האגף לעדות דתיות](#), כניסה אחרונה: 14 במרס 2017.

⁵⁶ להרחבה ראו: רמון אמנון, **נצרות ונוצרים במדינת היהודית: המדיניות הישראלית כלפי הכנסיות והקהילות הנוצריות (2010-1948)**, הוצאת מכון ירושלים לחקר ישראל ומרכז ירושלים ליחסי יהודים ונוצרים, 2012.

⁵⁷ להרחבה – שם.

⁵⁸ Tsimhoni Daphne, "Christians in the State of Israel: Between Integration and Emigration", in *Christianity and Freedom: Contemporary Perspectives*, Ed. Allen D. Hertzke, Timothy Samuel Shah, Cambridge University Press, 2016

⁵⁹ **פורום גיוס העדה הנוצרית**, כניסה אחרונה ב-14 במרס 2017.

⁶⁰ אתר **המרכז הארמי**, כניסה אחרונה ב-14 במרס 2017.

סיריאנית, אך לא לקרוא או לכתוב בה, ובקרב קבוצת הגיל הצעירה ידיעת הארמית מצומצמת יותר. רובם מעידים כי השפה הארמית-סיריאנית חשובה לזהותם כמרונים.⁶¹ בכנסת השמונה-עשרה הוגשה על ידי קבוצת חברי הכנסת הצעת חוק המרכז למורשת הארמית-מרונית, התשע"א–2010, שמטרתה להקים מרכז לחקר המורשת הארמית המרונית. לפי ההצעה, במרכז יהיה מכון מחקר שיפעל להעמקת הידע ולהעשרתו בכל הקשור להיסטוריה, לתרבות ולשפה של הקהילה הארמית המרונית, לשימורה ולהפצתה וארכיון שיטפל בחומרים הקשורים ישירות לעדה הארמית-מרונית. פעילות המרכז תמומן מתקציב המדינה. ההצעה הונחה על שולחן הכנסת בנובמבר 2010 ולא הגיעה לדיון ולהצבעה במליאה.⁶²

3.2. רישום הלאום הארמי במרשם האוכלוסין של מדינת ישראל

בספטמבר 2014, בעקבות פנייה של תושבים בבקשה להירשם במרשם האוכלוסין כבני הלאום הארמי, הודיע שר הפנים דאז גדעון סער כי יאפשר לאזרחים המעוניינים בכך להירשם במרשם האוכלוסין כבני הלאום הארמי.

כדי להבין את ההחלטה הזאת יש להקדים הסבר קצר על רישום הלאום במרשם האוכלוסין בישראל. חוק מרשם האוכלוסין, התשכ"ה–1965, קובע כי במרשם האוכלוסין יירשמו פרטיו של כל תושב ישראל ובהם: שם המשפחה, השם הפרטי והשמות הקודמים, שמות ההורים, תאריך הלידה ומקומה, מין, לאום, דת, מצב אישי, שם בן הזוג, שמות הילדים, תאריכי לידתם ומינם, אזרחות או אזרחויות נוכחיות וקודמות ומען. עוד קובע החוק כי בסמכויות פקיד הרישום לשנות או לתקן את הפרטים הרשומים במרשם האוכלוסין על פי הודעה מתאימה או תעודה ציבורית.⁶³

סוגיית רישום פריט הלאום במרשם האוכלוסין נדונה בשנים האחרונות בהרחבה בפסיקות בית המשפט העוסקות ברישום הלאום "ישראלי" במרשם האוכלוסין.⁶⁴ במסגרת הפסיקה פורטה מדיניות משרד הפנים בעניין רשימת הלאומים שאפשר לרשום במרשם האוכלוסין, ולפיה "הרשימה דומה לרשימת מדינות העולם. למשל, אזרח צרפתי שנרשם במרשם האוכלוסין לראשונה, יירשם כצרפתי; אזרח נורבגי ירשם כנורבגי וכדומה. חריגים הינם בני הלאום היהודי, או בני מיעוטים מתושבי המדינה. יהודים נרשמים תמיד בפרט הלאום כיהודים, תהא אשר תהא האזרחות שהייתה להם קודם עלייתם ארצה. נתני מדינות ערב שנעשים לאזרחי ישראל או לתושביה נרשמים כבעלי לאום ערבי. בני מיעוטים בישראל נרשמים על פי לאומם, דוגמת השומרונים, הדרוזים, הצ'רקסים וכו'".⁶⁵

על פי עורכת הדין אודליה אדרי מהלשכה המשפטית ברשות האוכלוסין וההגירה, מאז הקמת המדינה וריכוז הנתונים על תושבי המדינה במרשם האוכלוסין לא נעשתה הכרה בבני לאומים חדשים, מלבד כזו שבאה בעקבות הכרה של האומות המאוחדות במדינות חדשות.⁶⁶

בהמשך לבקשה שהופנתה לשר הפנים לאפשר לבני הלאום הארמי לרשום לאום זה בפרט הלאום במרשם האוכלוסין, ערך משרד הפנים בירור עובדתי במטרה להבין אם אומנם קיים לאום ארמי ואם אפשר לרשום

⁶¹ Habib, Sandy Michael, **The Maronites and the Syriac Orthodox: how they view their language and identity**, Thesis submitted in partial fulfillment of the requirement for the master degree, University of Haifa, Faculty of Humanities, April 2008

⁶² הצעת חוק המרכז למורשת הארמית-מרונית, התשע"א–2010, פ/2680/18. יוזמים חה"כ: ישראל חסון, רחל אדטו, גדעון עזרא, איתן כבל, מרינה סולודקין, רונית תירוש, יריב לוין, מיכאל בן ארי, חיים אמסלם, מירי רגב.

⁶³ תעודה מסוג זה עשויה להיות פסק דין הצהרתי של בית המשפט המחוזי.

⁶⁴ ראו סיכום הפסיקה בעניין זה בתוך: שפירא יעקב, "על זהות לאומית", מבזק הארות פסיקה 21, ינואר 2014.

⁶⁵ ה"פ 6092/07 עוזי אורן נ' משרד הפנים, פסק דין, 15 ביולי 2008.

⁶⁶ עו"ד אודליה אדרי, לשכה משפטית, רשות האוכלוסין וההגירה, משרד הפנים, מכתב, 13 בפברואר, 2017.

תושבי ישראל כבניו. במהלך הבירור פנה משרד הפנים לשלושה מומחים אקדמיים: ד"ר מרדכי קידר, ד"ר ג'ון מייחיל, ומומחה שלישי שזהותו לא נמסרה למרות פניות חוזרות למשרד הפנים בעניין זה.⁶⁷ בהודעת שר הפנים מספטמבר 2014 נמסר שלפי חוות הדעת שהוגשו לו, עובדת קיומו של הלאום הארמי בולטת לעין, ומתקיימים לגבי התנאים הנדרשים להוכחת קיומו של לאום: מורשת היסטורית, דת, תרבות, מוצא ושפה משותפת. לפיכך קבע שר הפנים כי יש להנחות את פקידי הרישום לאפשר רישום תושב כארמי בפרט הלאום, הן בעת רישום ראשון במרשם האוכלוסין והן בעת שינוי הרישום.⁶⁸

בעקבות הנחיית השר, פרסם מנהל תחום מרשם ודרכונים ברשות האוכלוסין הנחיה למנהלים ולעובדים בלשכות האוכלוסין, המתייחסת לשינוי פרט הלאום לארמי. ההנחיה פורסמה בדצמבר 2014, וכותרתה "הלאום ארמי", והיא קובעת את התנאים להירשם במרשם האוכלוסין בלאום ארמי:

1. רישום נוכחי במרשם האוכלוסין בפרט הלאום – ערבי או אשורי;
2. רישום בפרט הדת – נוצרי החבר באחת העדות הנוצריות שלהלן: העדה המרונית, העדה המזרחית-אורתודוקסית, העדה היוונית-קתולית (מלכיתית), העדה הסורית-קתולית או העדה הסורית-אורתודוקסית;
3. הצגת הצהרה של המבקש על כך שהוא ממוצא המשויך ללאום הארמי, כשהוא רישום ראשון במרשם האוכלוסין, או הצגת פסק דין הצהרתי מבית משפט הקובע שהמבקש משתייך ללאום הארמי.⁶⁹

הנחיות אלו מבוססות על נוהלי רשות האוכלוסין העוסקים בהשלמה ובתיקון של פרטי הדת והלאום או בשינוי והמרה של פרטים אלו עבור תושבים ואזרחים הרשומים במרשם האוכלוסין.⁷⁰

3.3. יישום ההנחיה בדבר רישום הלאום הארמי במרשם האוכלוסין

על פי הערכות, 80%–90% מן האוכלוסייה הערבית-נוצרית בישראל, שהם 110,000–120,000 מתושבי ישראל הערבים הנוצרים, עומדים בתנאי הסף של משרד הפנים לשינוי רישום הלאום לארמי. על פי אומדן שערכנו, המבוסס על איסוף נתונים מ-1995, זו החלוקה של העומדים בתנאי הסף: כ-56,000 יוונים קתולים, 43,000 יוונים אורתודוקסים, 9,500 מרונים וכמה מאות סורים אורתודוקסים וסורים קתולים.⁷¹ לפי נתונים שהועברו אלינו ממשרד הפנים, משנת 2014 היו 16 שינויים של רישום הלאום במרשם האוכלוסין לארמי, ולהלן הפירוט:⁷²

⁶⁷ ד"ר מרדכי קידר, המחלקה לערבית והמחלקה להיסטוריה של המזרח התיכון, אוניברסיטת בר-אילן, חוות דעת, נתקבלה מן הכותב ב-1 במרץ, 2017. ג'ון מייחיל, המחלקה לבלשנות, אוניברסיטת חיפה, שיחת טלפון, 20 בפברואר 2017. נציין כי למרות פניות חוזרות ונשנות משרד הפנים לא הצליח לאתר את חוות הדעת שניתנו לו בשנת 2014 ולפיכך, לא ידוע מי המומחה השלישי שעמו התייעץ השר ומה הייתה עמדתו בעניין זה.

⁶⁸ גדעון סער, שר הפנים, מכתב למנכ"ל רשות האוכלוסין וההגירה, אמנון בן-עמי, 16 בספטמבר 2014.

⁶⁹ אלי לוי, מנהל תחום מרשם ודרכונים, רשות האוכלוסין וההגירה, משרד הפנים, מכתב, 7 בדצמבר 2014.

⁷⁰ משרד הפנים, רשות האוכלוסין וההגירה, "נוהל השלמת/תיקון, פרטי הדת והלאום", מספר נוהל: 2.8.0001, עדכון 1.6.2014, משרד הפנים, רשות האוכלוסין וההגירה, "נוהל שינוי/המרה פרט הדת והלאום של תושב/אזרח", מספר נוהל 2.8.0002, עדכון 4.9.2014.

⁷¹ אומדן על בסיס נתוני 1995 המופיעים בתוך:

Fargues Philippe, "The Arab Christians of the Middle East: A Demographic Perspective", in *Christian Communities in the Arab Middle East – The Challenge of the Future*, Ed. Andrea Pacini, Clarendon Oxford, 1998.

⁷² אלי לוי, מנהל תחום מרשם ודרכונים, רשות האוכלוסין וההגירה, משרד הפנים, דוא"ל, 12 בפברואר 2017.

תושבי ישראל ששינוי את רישום הלאום במרשם האוכלוסין לארמי, 2014–2017

מגדר	בגיר	קטין	סך הכול
זכר	8	3	11
נקבה	3	2	5
סך הכול	11	5	16

בין אלה ששינו את רישום הלאום לארמי יש תושבים מנצרת, מירושלים, מחיפה ומגוש חלב.⁷³

כאמור, שינוי הלאום של בגיר לארמי מחייב הצגת פסק דין הצהרתי מבית המשפט המחוזי, על כך שהמבקש הוא בן הלאום הארמי. לפי תקנות בתי המשפט (אגרות), תשס"ז–2007, עלות הגשת הבקשה לפסק דין הצהרתי – 1,141 ש"ח. חיפוש במאגרי מידע משפטיים העלה שלושה פסקי דין הצהרתיים מסוג זה, שבהם נקבע כי 12 מבקשים הם בני הלאום הארמי.⁷⁴ בפסק דין שניתן בעניין זה ביולי 2016 כתבה השופטת כי עת שדן בית המשפט בבקשה לתת הצהרה על השתייכותו של אדם ללאום מסוים, עליו לכבד את זכותו של כל אדם לבחור – בהתאם לאמונתו, הבנתו, נטיית ליבו והשקפת עולמו – את זהות הלאום אשר אליו הוא מרגיש שייך. התנאי לתיקון הרישום הוא התרשמות השופט שהבקשה עניינית, כנה ואמיתית. השופטת נענתה לבקשה מאחר ששוכנעה שהיא משקפת את רצונו הכן והאמיתי של המבקש ואת האופן שבו הוא מגדיר את עצמו, וכי רישומו כבן הלאום הערבי אינו הולם את האופן שבו הוא חי ורואה את עצמו. היא לא מצאה סיבה שלא לכבד הרגשתו ורצונו.⁷⁵

לדברי שאדי חלול מהמרכז הארמי-מרוני, הקושי הביורוקרטי והעלויות הכרוכות בפנייה לבית המשפט המחוזי לשם השגת פסק דין הצהרתי כנדרש מהווים מחסום משמעותי בפני נוצרים מרונים המבקשים לשנות את רישום הלאום.⁷⁶

באוגוסט 2016 הוגשה הצעת חוק המבקשת להקל על מבקשים לשנות את רישום הלאום במרשם האוכלוסין לארמי. לפי הצעת החוק, תושבים המעוניינים בהגשת הליך המצהיר עליהם כארמים יהיו זכאים לסיוע משפטי של האגף לסיוע משפטי במשרד המשפטים ולפטור מאגרת בית משפט בגין ההליך האמור. ההקלות יהיו תקפות לחמש שנים.⁷⁷ בינואר 2017 עלתה הצעת החוק לדיון בוועדת השרים לענייני חקיקה, והיא החליטה לתמוך בהצעת החוק בקריאה טרומית, תוך הסדרת הנושא באופן מינהלי באמצעות משרד הפנים, משרד האוצר ומשרד המשפטים: משרד המשפטים ומשרד הפנים יסדירו טופס בקשה בנושא, משרד המשפטים יאפשר לצאצאים בני שלושה דורות להירשם בבקשה אחת, ונציגי האוצר

⁷³ רמי בן-דוד, מרכז בכיר מידע ומחקר, האגף לתכנון מדיניות, רשות האוכלוסין וההגירה, משרד הפנים, דוא"ל, 20 במרס 2017.

⁷⁴ פסק דין של בית המשפט המחוזי בנצרת בתיק ה"פ (נצ') 15-07-12975, 20 ביולי 2015; פסק דין של בית המשפט המחוזי בירושלים בתיק ה"פ (י-ם), 15-03-48106, 6 ביולי 2016. פסק דין של בית המשפט המחוזי בנצרת בתיק ה"פ (נצ') 09-63656-16, נדאף ואח' נ' רשות האוכלוסין, ההגירה ומעברי הגבול, 16 בינואר 2017.

⁷⁵ פסק דין של בית המשפט המחוזי בירושלים בתיק ה"פ (י-ם), 15-03-48106, 6 ביולי 2016.

⁷⁶ שאדי חלול, העמותה הארמית הנוצרית, שיחת טלפון, 7 בפברואר 2017.

⁷⁷ הצעת חוק הסיוע המשפטי (תיקון – סיוע משפטי למבקשים להירשם כארמים) (הוראת שעה), התשע"ו–2016, פ/3266/20. יוזמים: חברי הכנסת עודד פורר, חמד עמאר, רוברט אילטוב ויוליה מלינובסקי.

יציגו למשרד המשפטים בתוך שבועיים את הפתרון לחיסכון בתשלום של אגרת הרישום.⁷⁸ לאחר מכן, ב- 18 בינואר 2017, הצעת החוק עברה בקריאה טרומית במליאת הכנסת.⁷⁹

מאז ההחלטה פעלו במשרד הפנים ובמשרד המשפטים לניסוח טופס בקשה העונה על הצרכים של המבקשים לשנות את רישום הלאום לארמי ולשינוי תקנות בתי המשפט (אגרות), תשס"ז–2007, כדי שהמבקשים פסק דין הצהרתי בעניין זה יהיו פטורים מתשלום אגרה. נוסח ההצעה לתיקון התקנות הונח על שולחנה של ועדת החוקה, חוק ומשפט של הכנסת, והיא צפויה לדון בו בזמן הקרוב. על פי ההצעה, בקשה לקבלת פסק דין הצהרתי שישמש תעודה ציבורית בהתאם לחוק מרשם האוכלוסין, התשכ"ה–1965, לצורך שינוי הרישום בפרט הלאום לארמי תיכלל בתקנות בעניינים הפטורים מאגרה למשך שלוש שנים.⁸⁰ על פי משרד המשפטים, עם פרסום התקנות יפורסם טופס מובנה ייעודי להגשת בקשה לפסק דין הצהרתי בדבר השתייכות ללאום הארמי לשלושה דורות של בני משפחה אחת.⁸¹

⁷⁸ הצעת חוק הסיוע המשפטי (תיקון – סיוע משפטי למבקשים להירשם כארמים) (הוראת שעה), התשע"ו–2016, של חבר הכנסת עודד פורר ואחרים (פ/3266), החלטה מס' חק/1794 של ועדת השרים לענייני חקיקה מיום 15 בינואר 2017 אשר צורפה לפרוטוקול החלטות הממשלה וקיבלה תוקף של החלטת ממשלה ביום 2 בפברואר 2017, שמספרה 2365 (חק/1794).

⁷⁹ הכנסת העשרים, דברי הכנסת, חוברת י"ב, עמ' 39–41.

⁸⁰ תקנות בתי המשפט (אגרות) (תיקון) (הוראת שעה), התשע"ז–2017.

⁸¹ עו"ד אורי שלומאי, מחלקת ייעוץ וחקיקה (חקיקה), משרד המשפטים, דוא"ל, 29 במרס 2017.

